

HÁBORÚ ÉS FÖLHÁBORODÁS

JÜRGEN HABERMAS

77 évvel az első világháború vége után és a csak a kölcsönös elrettentés egyensúlyával 33 éven át biztosított, ámbar veszélyeztetett békének véget vetve, ismét itt vannak a megrázó képek – most egy háborúról, amelyet a szemünk láttára robbantott ki Oroszország önkénye. A háborús események médiálisan közvetített jelenléte eddig még sohasem tapasztalt mértékben uralja mindennapjainkat. A képek hatalmát jól ismerő ukrán elnök gondoskodik is a döbbenetes üzenetekről. A durva pusztítás és a megrendítő szenvedés nap mint nap élénk táruló jeleneit önmagát felerősítő visszhangra lelnek a nyugati közösségi médiában. Ránk, öregekre valószínűleg mélyebb benyomást tesz, mint a médián edződött fiatalabbakra, a kiszámíthatatlan háborús történések közzététele és újszerű, a nyilvánosságot kiszámítottan formáló hatása.

A mégoly ügyes színrevitelt értékelve sem feledkezünk meg arról, hogy idegörlő tényekkel van dolgunk, amelyeknek sokkhatását még fokozza a tudat, hogy ez a háború a közelünkben folyik. Minden egyes halott nyugtalanítja, minden meggyilkolt ember látványa megrendíti, minden háborús bűntett felháborítja a nyugati közönséget, és egyre erősebben ösztökéli, hogy *tegyen* már valamit ellene. Az ország-szerte kiváltott indulatok racionális hátterét Putyin és az orosz kormány magától értetődő kárhozzátása jelenti, amiért szabadjárá engedte ezt a nemzetközi jogot megsértő támadó háborút és folyamatosan semmibe veszi a nemzetközi humanitárius jogokat és az emberiség parancsát.

Az egységes elítélés ellenére a nyugati államszövetség kormányai egy árnyaltabb eljárás kialakításán dolgoznak, miközben Németországban a sajtóbeli megszólalások által is szított éles hangú vita bontakozott ki arról, milyen jellegű és mértékű legyen a vétlen, szorult helyzetbe került Ukrajnának nyújtandó katonai segítség. Amikor igényei megfogalmazása során Ukrajna felemlegeti a korábbi német kormányok téves politikai helyzetértelmezéseit és rosszul megválasztott döntéseit, akkor ez közvetlenül morális zsarolásként hangzik. Az igények persze éppúgy megérthetők, mint amennyire magától értetődők azok az érzelmek, a részvét és a segítőkészség, amit a háború mindannyiunkban kiváltott.

Ám engem mégiscsak bosszant, milyen *magabiztosan* lépnek fel Németországban azok, akik az erkölcsi felháborodás hangján vádolják a megfontoltan és visszafogottan viselkedő szövetségi kormányt. Olaf

Scholz kancellár világosan megfogalmazta politikai álláspontját a *Spiegel*nek adott interjújában: „Mindен eszközzel fellépünk azzal a szenvedéssel szemben, amelyet Oroszország Ukrajnában okoz, de úgy, hogy elejét vegyük az irányíthatatlan eszkalációnak, amely egész kontinensünkön, sőt talán az egész világon felmérhetetlen szenvedéssel járna.”¹ Miután a Nyugat úgy döntött, hogy hadviselő félként nem avatkozik bele ebbe a konfliktusba, meg kell állnia azon kockázati küszöb előtt, amely kizárja a korlátlan elköteleződést Ukrajna felfegyverzése mellett. Erre élesen rávilágított a szövetségesek összezárása Ramsteinben, csakúgy, mint Lavrov ismétlődő fenyegetése az atomfegyverek bevetésével. Aki e küszöböt figyelemre se méltatva magabiztos agresszivitással hajtáná tovább a kancellárt ebben az irányban, vagy nem veszi észre, vagy félreérti, milyen dilemma elé állítja ez a háború a Nyugatot, amely morálisan is jól megindokolt döntésével, hogy nem lesz hadviselő fél, maga kötötte meg a kezét.

Kézenfekvő, miféle dilemma készíti a Nyugatot arra, hogy a két rossz – Ukrajna veresége, vagy pedig egy korlátozott konfliktus harmadik világháborúvá eszkalálódása – közti térben adódó, igencsak kockázatos alternatívákat mérlegelje. Egyrészt a hidegháború idején megtanultuk, hogy egy atomhatalommal szemben nem lehet semmilyen ésszel felfogható értelemben „megnyerni” egy háborút – legalábbis nem katonai erő bevetésével egy heves konfliktus belátható időtartamán belül. A nukleáris fenyegetés lehetőségéből következően a fenyegetett fél – akár rendelkezik atomfegyverekkel, akár nem – olyan győzelmet nem arathat, amellyel véget vethetne a katonai erőszak mindenképp elviselhetetlen pusztításának, hanem ez a legjobb esetben is csak olyan kompromisszummal sikerülhet, amelyik egyik félre nézve sem megalázó. Akkor a vereség egyiküket sem kényszeríti arra, hogy „vesztesként” vonuljon vissza. Ez a felismerés fejeződik ki a jelenleg [2022. április] még az összecsapásokkal párhuzamosan futó fegyvernypárhuzamos tárgyalásokban, amelyek egyelőre még nem zárják ki, hogy a felek kölcsönösen lehetséges tárgyalópartnernek tekintsék egymást. Az oroszok fenyegető ereje azon múlik, hogy a Nyugat kinézi-e

* ■ Süddeutsche Zeitung, 2022. április 28. Wessely Anna fordítása

1 ■ Melanie Amann – Martin Knobbe: SPIEGEL-Gespräch mit Olaf Scholz. *Der Spiegel*, 2022. 17. szám.

Putyinból, hogy valamelyik tömegpusztító – atom-, bakteriológiai vagy vegyi – fegyvert (*ABC weapons*) beveti. És tényleg, az elmúlt hetekben a CIA már figyelmeztetett is az ún. „kis” atomfegyverek valószínű veszélyére (amelyeket nyilván csak azért fejlesztettek ki, hogy az atomhatalmak mégis háborúhassanak egymással). Ez a helyzet aszimmetrikus előnyhöz juttatja az orosz oldalt a NATO-val szemben, amely a négy atomhatalom részvételével járó világháború apokaliptikus mértékének tudatában nem kíván hadviselő féllé válni.

Mármost Putyin dönti el, átlépte-e a Nyugat azt a nemzetközi jogban definiált küszöböt, amelyen túl Ukrajna katonai támogatását *formailag is* úgy tekintheti, hogy a Nyugat belépett a háborúba.

A világégés mindenképp kerülendő kockázata miatt a döntés meghatározatlansága nem enged meg semmiféle kockázatos házárdjátékot. Még ha a Nyugat oly cinikus volna is, hogy legrosszabb esetként számoljon a „kis” atomfegyverekkel való „figyelmeztetés” kockázatával, ki szavatolhatná, hogy ezzel még feltartóztatható volna az eskaláció? Nem marad más, mint az érveknek meghagyott mozgástér, ahol valamennyi szakszerűen szükséges, de nyilvánosan nem mindig hozzáférhető információt mérlegre téve lehet meghozni és megindokolni a döntéseket. Ezért a Nyugatnak – amely a drasztikus szankciókkal már kezdettől kétségbevonhatatlanul kinyilvánította a *tényleges* részvételét a háborúban – a katonai támogatás minden további lépése előtt gondosan mérlegelnie kell, átlépi-e most azt a meghatározatlan, hiszen Putyin definíciós hatalmától függő határt, amely a formális hadba lépéstől még elválasztja.

Másképp az orosz oldal is tudja, hogy ez az aszimmetria nem enged meg *tetszőleges* mértékű zsarolást. Ha a Nyugat egyszerűen sorsára hagyja Ukrajnát, az nem csak politikai és erkölcsi szempontból volna botrány, önértékének is ellentmondana. Mert azzal kéne számolnia, hogy ugyanezt az orosz rulettet aztán újból meg kell játszania Georgia vagy a Moldvai Köztársaság esetében – és aztán ki lenne a következő? Kétségtelen, hogy csak addig áll fenn az aszimmetria, amely hosszabb távon zsakutkába is csalhatja a Nyugatot, amíg jó okkal húzódozik a világháború kockázatától. Vagyis az érvnek, hogy jobb Putyint nem sarokba szorítani, mert akkor aztán mindenre képes lesz, ellene vethető, hogy épp „a megfélemlítés politikája” ad az ellenfélnek szabad kezét a konfliktus fokozatos kiterjesztésére. Természetesen ez az érvelés is csak azt erősíti, hogy nehezen kiszámítható helyzetben találjuk magunkat. Mert amíg jó okkal kitartunk elhatározásunk mellett, hogy Ukrajna védelmében nem lépünk be újabb hadviselő félként a háborúba, ebből a szempontból is pontosítanunk kell a katonai támogatás jellegét és mértékét. Aki észérvekkel fordul szembe „a megfélemlítés politikájával”, az már annak a politikailag is felelős és tárgyyszerűen átfogó, tájékozott mérlegelésnek a mozgásterében találja magát, amelyhez Olaf Scholz szövetségi kancellár joggal ragaszkodik.

Itt pedig annak a jogilag definiált határnak a tiszteletben tartásáról van szó, amelynek értelmezését szerintünk Putyin is elfogadhatja, és *ezt a határt önmagunknak szabtuk*. Következetlenek a kormány álláspontjának heves ellenzői, ha letagadják, milyen következményekkel jár ez az alapvető elvi döntés, amelyet maguk sem vonnak kétségbe. A kimaradásról való döntés – *up to the point of immediate involvement* – nem jelenti azt, hogy a Nyugat sorsára hagyja Ukrajnát túlerőben lévő ellenfelével szemben folytatott harcában. Fegyverszállítmányaival nyilván kedvezően befolyásolhatja a harc kimenetelét, amelyet Ukrajna nagy áldozatok árán is kész folytatni. Csakhogy nem kegyes önámítás-e abban bizakodni, hogy Ukrajna győzni fog a gyilkos orosz hadviseléssel szemben, ha mi magunk nem fogunk fegyvert? A nézőtéri páholyból felharsanó harci retorika visszatetszést kelt, hiszen semmivel sem csökkenti a mindent egy kártyára feltevő ellenfél kiszámíthatatlanságát. A Nyugat dilemmája abból fakad, hogy az adott esetben nukleáris fegyvert is bevetni kész Putyinnal szemben csak Ukrajna önkorlátozó – a nemzetközi jog által definiált hadba lépés vörös vonalán innen megtorpanó – katonai támogatásával képes jelezni alapelvét, hogy ragaszkodik az európai államhatárok integritásának sértetlenségéhez.

Az *önkorlátozó katonai segítségnyújtás* higgadt mérlegelését tovább bonyolítja, ha megfontoljuk, mi készítette az orosz oldalt nyilván téves számításokon alapuló döntése meghozatalára. A vezető német média Putyin személyére összpontosító, légből kapott magyarázatai a spekulatív kremlinológia fénykorát idézik. A ma uralkodó elképzelést az eltöreklen revizionista Putyinról illene legalább szembeíteni érdekei racionális felmérésével. Még ha Putyin súlyos hibának tartja is a Szovjetunió felszámolását, akkor sem a teljes valóságot tükrözi, ha látomásos képzelgőként jellemzik, aki abban fedezte fel élete politikai hivatását, hogy – az orosz ortodox egyház áldásával és a tekintélyelvű ideológiát hirdető Alekszandr Dugin hatására – lépésről lépésre visszaállítsa a Nagyorosz Birodalmat. Csakhogy pontosan ilyesfajta képre támaszkodik az a messzemenő feltételezés, hogy Putyin agresszív szándékai nem állnak meg Ukrajnánál, hanem célba veszik Georgiát és a Moldvai Köztársaságot, majd a balti NATO-tag államokat s végül még a Balkánt is.

Szembeesünk a történelmi nosztalgia téveszméitől áthatott személyiséggnek ezt a képét a KGB iskoláját kijáró, racionálisan számító akarnak társadalmi felémelkedésről és látványos karrierről tanúszkodó életrajzával, akinek a saját társadalma egyre liberálisabb köreiben terjedő politikai tiltakozás miatti nyugtalanságát csak fokozta Ukrajna nyugati fordulata és a belarusz politikai ellenállási mozgalom. Innen nézve az ismétlődő agresszió leginkább úgy értelmezhető, mint Putyin frusztrált válasza arra, hogy az ő geopolitikai terveiről a Nyugat nem hajlandó tárgyalni – mindenekeelőtt a nemzetközi jogot sértő hódításai

nemzetközi elismeréséről, valamint az Oroszország határán túli „előtér” [az orosz terminológiában a „közelkülföld”] semlegessé tételéről. Az efféle spekulációk változatos sokasága csak növeli a bizonytalanságot, amely a Nyugat fent említett dilemmájával jár, és épp ezért – Kielmansegg gróf tanulságos elemzésének konklúziója szerint – „rendkívüli óvatosságot és tartózkodást parancsol”.²

Akkor viszont mivel magyarázható az a heves belpolitikai vita az Ukrajnával szolidáris, az EU- és NATO-partnerekkel összhangban kidolgozott politikáról, amelyet Scholz szövetségi kancellár ismételtelen megerősít? A témák szétszalázása érdekében most nem foglalkozom azzal a vitával, amelyet az váltott ki, hogy a Szovjetunió megszűnéséig, sőt azon túl is sikeres enyhülési politika folytatása következményekkel terhes hibának bizonyult egy kiszámíthatatlanná vált Putyinnal szemben, valamint az egymást követő német kormányok felelősségével sem, amiért gazdasági nyomásra elfogadták az olcsó orosz olajimporttól való függést. A mai vitatkozók rövid emlékezetéről döntsön majd a történészek ítélete.

Más a helyzet azzal a vitával, amely a jelentésekkel terhes „új német identitásválság” néven fut, és már ma azzal foglalkozik, milyen következményekkel jár a német keleti politikában és a védelmi költségvetésben megmutatkozó, eleinte higgadtan konstatált „korszakváltás”. Ez a vita ugyanis a szabadságra hivatkozó szellemiség számos képviselőjének meghökkentő „megtéréséhez” kapcsolódik, és azon igyekszik, hogy a háború után kialakult – a jobboldal által rendre kárhoztatott, ám valójában nehezen kivívott – német mentalitás történelmi megváltozását s ezzel általában a párbeszédre és a béke megőrzésére törekvő német politizálás végét hirdesse.

A változásnak ez az olvasata a normatív kérdésekben érzékenységre nevelt fiatalabbak példáiba kapaszkodik, akiket arra tanítottak, hogy ne rejtsek el az érzelmeiket, hanem hangos szóval erősebb elköteleződést követeljenek. Azt a benyomást keltik, mintha a háború teljesen új valósága kiszakította volna őket pacifista illúzióikból. Mint az ikonikussá lett külügyminiszternő, aki rögtön a háború kezdetekor a megrendültségét hihető gesztusokban és valamósos retorikával juttatta hiteles kifejezésre. Ezzel általában hangot adott a Németországban elterjedt részvétnek és segíteni akarásnak, ezen túl viszont meggyőző formába is öntötte a spontán azonosulást a végsőig elszánt ukrán vezetés indulatosan moralizáló sürgetésével. Itt van a magva a konfliktusnak, amelyben az egyik oldalon azok állnak, akik empátiusan és közvetlenül átveszik a szabadságáért, igazáért és életéért harcoló nemzet nézőpontját, a másikon pedig azok, akik a hidegháború tapasztalataiból másféle tanulságot vontak le, és – mint az utcákon felvonuló tiltakozók is – másféle mentalitást képviselnek. Az előbbiek csak a győzelem vagy vereség alternatívájában tudnak gondolkodni a háborúról, az utóbbiak viszont tudják, hogy egy

atomhatalommal szemben már nem lehet háborút „nyerni” a megszokott értelemben.

Nagy vonalakban általában másképp viszonyulnak a háborúhoz a nemzeti mentalitásuk, mint a poszt-nacionális mentalitásuk. A különbség jól látszik, ha összevetjük az ukrain lakosság csodált hősi ellenállását és magától értetődő áldozatkészségét azzal, ami hasonló helyzetben a „mieinktől”, nagyjából a nyugat-európai lakosságtól, elvárható. Csodálatunkba megdöbbenés is keveredik: a katonák és a besorozott évfázatok tagjai biztosak a győzelemben, bátorságuk töretlen, és elszántak, hogy hazájukat megvédik a náluk sokkal erősebb ellenségtől. Evvel szemben mi itt, Nyugaton a hivatásos seregekre támaszkodunk, amelyeket azért fizetünk, hogy adott esetben ne kelljen fegyvert fognunk önmagunk védelmében, hanem hivatásos katonák védjenek bennünket.

Ez a posztheroikus mentalitás – ha ennyire túláltalánosítva szólhatok – Nyugat-Európában az USA nukleáris védőernyője alatt bontakozhatott ki a XX. század második felében. Tekintettel egy atomháború lehetséges pusztítására, a politikai elitek és az egyes országok lakosságának túlnyomó többsége arra a felismerésre jutott, hogy a nemzetközi konfliktusok *alapvetően* csak a diplomácia és a szankciók eszközeivel számolhatók fel, illetve hogy katonai konfliktusok esetén a háborúnak a lehető leggyorsabban véget kell vetni, mivel az ABC-fegyverzet fenyegető bevetésének nehezen kiszámítható kockázata miatt ez a háború már nem végződhet a klasszikus értelemben véve sem győzelemmel, sem vereséggel. „Háborúban csak azt tanulhatjuk meg, hogyan kössünk békét” – írja Alexander Kluge. Ez a felfogás egyáltalán nem jelent elvi pacifizmust, azaz mindenáron békét. A vágy, hogy a lehető leghamarabb legyen vége a rombolásnak, emberek feláldozásának és a civilizáltság leépülésének, nem ugyanaz, mint azt követelni, hogy a *puszta túlélésért* cserébe áldozzuk fel szabad politikai létezésünket. A háborús erőszakkal mint eszközzel szembeni szkepszis határát az az ár jelenti, (amelyet) egy parancsra megfulladó életért kell fizetni – amikor a létezésből még a *kikényszerített normalitás és az önmagáról döntő élet* ellentmondásáról való tudat is kiveszett.

A korszakváltás jobboldali értelmezői üdvözlík egykori pacifistáink fordulatát, amit én a két, egy időben egymásba ütköző, de történetileg nem egyidejű mentalitás összekeverésével magyarázok. Ez a sajátos csoport osztozik az ukránoknak a győzelemben vetett hitében, és magától értetődően hivatkozik a nemzetközi jog sérelmére. Bucsá után szélsébesen terjedt el a „Putyint Hágába!” jelszó, ami általában jelzi a normatív mércék magátólértetődőségét, amelyeken a nemzetközi kapcsolatokat mérjük, vagyis a lakosság vonatkozó elvárásai és humanitárius érzékenysége átalakulásának tényleges mértékét.

Elég öreg vagyok ahhoz, hogy ne próbáljam leplezni meglepetésemet: milyen mélyen kellett felszántani a kulturális magátólértetődőségek talaját, amelyen

ma gyermekeink és unokáink állnak, ha még a konzervatív sajtó is annak a Nemzetközi Büntetőbíróságnak az ügyészei után kiált, amelyet sem Oroszország, sem Kína, sem az Egyesült Államok nem ismer el. Sajnos még ebben is árulkodó ürességgel kong az izgatott azonosulás a német tartózkodást harsányan ostromozó erkölcsi vádakkal. Nem mintha a háborús bűnös Putyin nem szolgált volna rá, hogy ilyen bíróság elé állítsák, miközben Oroszország mint nagyhatalom még mindig vétőjoggal felruházott állandó tagja az ENSZ Biztonsági Tanácsának, és atomfegyverekkel fenyegetheti ellenfeleit. Egyelőre még tárgyalni kell vele a háború befejezéséről vagy legalább egy fegyverszünetről. Nem látom, hogyan lehetne meggyőzően igazolni egy olyan politika követelését, amely nap mint nap látva az egyre fájdalmasabb, egyre elviselhetetlenebb áldozatokat, de facto kockára teszi azt a jól megindokolt döntést, hogy ebből a háborúból ki kell maradni.

A politikai mentalitásoknak a nem-egyidejű történeti fejleményekkel magyarázható különbségeiből az egymással szövetkezők nem kovácsolhatnak vádat egymás ellen, hanem e különbségeket tényeknek kell tekinteniük és figyelembe venniük együttműködésük során. Ám mindaddig, amíg a háttérben húzódnak meg ezek a szemléletmódokat formáló különbségek, csak az érzelmek zavarodottságát eredményezik – például azt, ahogyan a Bundestagban a képviselők reagáltak Ukrajna elnökének a videón nekik címzett beszédében elhangzó erkölcsi rendreutasításra: az egyetértés, a másik nézőpontjának pusztá megértése és az ajánlatos önbecsülés kiforratlan összevisszaságával. A háborúk észlelésében és értelmezésében történetileg kialakult különbözőségek elhanyagolása, amit a német elnök nyers kifakadása is példáz, nemcsak következményekkel terhes hibákhoz vezet az érintkezésben, hanem ami még rosszabb, egymás kölcsönös félreértéséhez, hogy voltaképp mit gondol és mit akar a másik.

Ez a felismerés józanabb megvilágításban láttatja az egykori pacifisták pálfordulását is. Hiszen a kérdéseket rövidebb záró követeléseik motivációs háttérét mind a felháborodás, mind az iszonyat és a részvét esetében nem – az úgynevezett realisták által eleve kigúnyolt – normatív orientációk feladása magyarázza, hanem éppenséggel ezeknek az alapelveknek a túl leegyszerűsítő olvasata. Nem a realizmushoz tértek meg, hanem valósággal elmerülnek a realizmusban: erkölcsi érzelmek nélkül morális ítéletek sincsenek, ám az általánosító ítélet a maga részéről helyesbíti a közvetlen közletről kiváltott érzelmek korlátozott hatótávolságát.

A „korszakváltás”³ szerzői végül is nem véletlenül olyan baloldaliak és liberálisok, akik a nagyhatalmak drasztikusan megváltozott konstellációja láttán – és a transzatlanti bizonytalanságok árnyékában – komolyan veszik a már jó ideje megfogalmazott felismerést: ha az Európai Unió nem hagyja, hogy akár kívülről megingassák, akár belülről kiüresítsék tár-

sadalmi és politikai életformáját, akkor csak úgy lesz politikailag cselekvőképes, ha katonailag is megáll a saját lábán. Macron újraválasztása adott még egy végső haladékot. Ám először rá kell találnunk dilemmánk konstruktív megoldására. Ez a remény tükröződik az óvatosan megfogalmazott célban: Ukrajna nem veszítheti el a háborút. □

2 ■ Peter Graf von Kielmannsegg: Putins Krieg. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2022. április 19.

3 ■ Olaf Scholz kancellár beszéde a Bundestagban 2022. február 27-én *Zeitenwende* címmel.